

ეთერ ბერიძე

უკველესი ქართველური ანთროპოტოპონიმი
ნიგალის ხეობაში

ანთროპონიმა მიხედვით გეოგრაფიულ ადგილთა სახელების ტრადიცია უძველესი დროიდან იღებს სათავეს. ბიბლიის წმინდა წიგნები გვამცნობენ, რომ ქალაქები იწოდებოდა როგორც დამაარსებლის (დაბ. 4,17; მსაჯ. 18,29.), ასევე მიწის პატრონის (3 მეფ. 16,24.) სახელის მიხედვით. ანთროპონიმული ტოპონომია საქართველოშიც უძველესი დროიდან დასტურდება, რასაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნის, მხარის ისტორიული წარსულის შესასწავლად.

ანთროპონიმი ადამიანის ან ადამიანთა ჯგუფის საკუთარი სახელია (ბერძნ. ანთროპოს “ადამიანი” + ონიმი “სახელი” და გულისხმობს პირსახელსაც, გვარსახელსაც, ფსევდონიმსაც და ა.შ. შესაბამისად, ანთროპონიმა ერთობლიობას ანთროპონიმა ეწოდება.

ნიგალის ხეობის ანთროპოტოპონიმა შესწავლას ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს. საქართველოს ეს ისტორიული კუთხე საგვარეულო ერთეულთა საკმაოდ მდიდარ მასალას იძლევა. ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს გვარსახელების შესახებ ჯერ კიდევ მე-20 საუკუნის დასაწყისში წერდა აკად. ნ. მარი. აქვე აღვნიშნავთ, რომ გვარსახელებიდან მომდინარე ტოპონიმებით არის მოფენილი ისტორიული ტაო-კლარჯეთი. 1886 წელს, როცა ართვინის მხარე რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა, აქაც ჩატარდა აღწერა. საყურადღებოა, რომ ქართველი მაჰმადიანებით დასახლებული ეს მხარე კვლავ ინარჩუნებდა ქართველური გვარსახელებისაგან ნაწარმოებ სოფლის სახელებს. ამ სოფლებში ბევრი ამ გვარისანი აღარ ცხოვრობდა, ანდა გვარს ფუნქცია აღარ ჰქონდა.

ისტორიული ვითარების გამო, თანამედროვე ნიგალის ხეობაში სურათი საგრძნობლად შეცვლილია: უძველესი ქართველური სახელები ძირითადად მიკროტოპონიმებშია შემონახული, მაკროტოპონიმა უმრავლესობაზე თურქული სახელები დაურქმევიათ. გვარებიც თურქულად იწარმოება. თურქული სახელრთვა თანდათანობით ვრცელდება მიკროტოპონიმებზეც, რის გამოც დღეს ხშირად ძნელდება აღრიხედელ ჩანაწერებთან შედარება-ანალიზი. ამასთან, ჩვენდა სამწუხაროდ, ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიულ სახელთა შეცვლა სხვაენოვანი წარმოებით გარკვეულწილად ხელს უწყობს ეთნიკურ ქართულ მოსახლეობაში ისტორიული მემსიერების გაქრობას, საკუთარი წარმომავლობის დავიწყებას. აქედან გამომდინარე, ფრიად საშური საქმეა ამ მხარის მიკროტოპონიმაში ჯერ კიდევ შემორჩენილი ქართველური სახელების აღნუსხვა-შესწავლა.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული ანთროპონიმიისა და ტოპონიმიის შესასწავლად უძვირფასესი ძეგლია “ტბეთის სულთა მატრიანე”.

რომელიც წარმოადგენს მოსახსენებლთა საკმაოდ გრძელ ნუსხას. იგი იქმნებოდა XII-XVII საუკუნეებში. საკვლევ რეგიონში დაფიქსირებული ანთროპონიმული ტოპონიმების შედარება “ტბეთის სულთა მატიანესთან” გვარწმუნებს, რომ ისინი, ძირითადად, უძველესი ქართველური სახელებისაგან არის ნაწარმოები: ვ ა შ ა ნ - ე თ - ი, სოფ. უბანი, გველი, (მურღული); ფ ა ნ ჩ ვ - ე თ - ი სოფ. უბანი, (ქვ. მარადიდი); შ უ შ ა ნ - ე თ - ი, სოფ. უბანი (კირნათი); ფ ი ჩ ხ - ე თ - ი, სოფ. უბანი (მამანათი); კ ო ბ ა ლ - ე თ - ი, სოფ. უბანი (კირნათი); ა რ ა ვ - ე თ ი, ა რ ჩ ვ - ე თ - ი სოფლები (ბორჩხა); შ ა რ ღ უ ჯ - ე თ - ი, თხილნარი (ხება); ს ი მ ო ნ - ე თ - ი, სათესი (მირვეთი); ჭ ო ლ - ე თ - ი, საძ. (კვარცხანა); ძ ი გ უ რ - ე თ - ი დასახ.უბანი (მირვეთი); “ტბეთის სულთა მატიანესთან” შედარებამ ცხადყო, რომ -ეთ მაწარმოებლიანი გვარსახელური წარმომავლობის ტოპონიმები: ბრევეთი, ფანჩვეთი, შუშანეთი, ჭიგანეთი, რომლებიც სოფლის უბნებია ქვ. მარადიდში, კირნათსა და ხებაში, წარმომდგარია სულთა მატიანეში მოხსენიებული გვარებისაგან: ბრევეთი, შუშანასძე, ჭიგანისძე; გვარსახელი ჭიგანაძე დღესაც გვხვდება სოფელ ხებაში. მატიანეში გვხვდება -ში მაწარმოებლიანი გვარი ქერთაში. ქერთაში დღეს სოფლის უბანია ხებაში. ფანჩვეთი სოფლის უბნად დასტურდება ქვ. მარადიდში, უძველესია, ამ სახელისაგან წარმოქმნილ გვარს უცხოვრია ამ ხეობაში.

ჩამოთვლილი ტოპონიმები ანთროპონიმული წარმომავლობისაა და აღნიშნავს ამა თუ იმ პირთა საკუთრებას გარკვეულ ტერიტორიაზე. მაგ., **ვაშანი** “ტბეთის სულთა მატიანეში” საკუთარი სახელადაა მოხსენიებული. სოფ. გველში არის უბანი ვაშანეთი, რომლის სახელი მიწის მესაკუთრის სახელისგან არის წარმომდგარი. რ. სურმანიძის აზრით, აქედან შეიძლება წარმოქმნილიყო გვარი ვაშანიძე, რაც შემდეგ ვარშანიძედ გადაკეთდა (რ. სურმანიძე, 2010, გვ. 7). ასევე საკუთარი სახელია **გორგოშა** (ტბეთის მატიანე, 553), რომლისგანაც ნაწარმოებია გვარი გორგოშაძე. ნიგალის ხეობაში, სოფელ კირნათში დავაფიქსირეთ გორგოშაძეთა გვარი, ხოლო სოფ. მელოში მიკროტოპონიმის (ვაზნარი) სახელია **გორგოთ** (ზან.), რაც, ვფიქრობ, უძველესი კოლხური სახელის **გორგო**-საგან (**გორგო**, კოლხ. 37 - გაჭედილი; აღ. ლლონტი, 1986) უნდა მომდინარეობდეს.

აღსანიშნავია, რომ ნიგალის ხეობაში ყველაზე პროდუქტიული ტოპოწარმოქმნილია -ეთ სუფიქსი, რაც აქაურ გეოგრაფიულ სახელთა უძველესობაზე მიუთითებს. კობალ-ეთ, გვიან-ეთ... ტიპის სახელები “ტბეთის სულთა მატიანეში” გვარებადაა მოხსენიებული. შემდგომში კი -ეთ სუფიქსი ტოპომაწარმოებლად გვევლინება. მართლაც, როგორც ანალიზმა ცხადყო, უძველესი ქართველური სახელები უმეტესად სწორედ -ეთ სუფიქსიან ტოპონიმებსა და მიკროტოპონიმებში გვხვდება.

როგორც ცნობილია, -ეთ ტოპონიმიკური სუფიქსია, რომელიც საკმაოდ ძველი და პროდუქტიული ფორმანტია ქართულ გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში, იგი ადგილის სახელწოდებას აწარმოებს, უპირველეს ყოვლისა, ეთნიკური და საკუთარი სახელებისგან (აკ. შანიძე, 1973, გვ. 138). აღ. ლლონტი ნაწარმოებში “მცხეთის ტოპონიმია” ასკენის, რომ “-ეთ და მისი ვარიანტები (-ათ, -ით, -ოთ) ქმნიან ქართველურ ტოპონიმთა სისტემას და უნდა ვიფიქროთ, რომ უძველეს ქართველურ ტომებს იგი იმთავითვე გამოუყენებიათ საგეოგრაფიო სახელთა

საწარმოებლად. არეალი -ეთ მორფემის ერთობ ვრცელია, მოიცავს საქართველოს დღევანდელ მიწა-წყალს მთლიანად. ზოგ კუთხეში მეტად, ზოგში ნაკლებად გვხვდება. საგულისხმოა იმის აღნიშვნაც, რომ ძველი ქართული წყაროების მოწმობით -ეთ მორფემა ერთ-ერთი თავდაპირველი, ყველაზე გავრცელებული სართია, რომლითაც საგეოგრაფიო სახელებია წარმოქმნილი” (აღ. ლლონტი, 1975, გვ. 15).

-ეთ სუფიქსი აწარმოებს მხოლოდ ადგილის სახელებს და არა ყველა სახელს. ვიღარონის, მაგალითად, სხვა მაწარმოებელი აქვს და ა.შ. -ეთ აფორმებს სხვა ქვეყნის სახელებსაც (სომხეთი, სპარსეთი, საბერძნეთი...).

ტოპომაწარმოებელი -ეთ, მართალია, ძირითადია, მაგრამ ერთადერთი არ არის: “-ეთ ძირითადი ტოპომორფემის ალომორფები: -ათ, -ით, -ოთ, -უთ ერთნაირადაა გავრცელებული აღმოსავლეთ-დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიაში. ქართველური ტოპონიმია ხუთივე მოდელს იცნობს. ყველაზე უფრო პროდუქტიული და არეალით გავრცელებული -ეთ მორფემაა. სხვები, გარდა -ათ-ისა, ნაკლებად იხმარება” (აღ. ლლონტი, 1975, გვ. 21).

-ეთ მორფემა და მისი ალომორფები ნებისმიერი ფუძისაგან აწარმოებენ ადგილის სახელს. უმეტეს შემთხვევაში, იგი დაერთვის ადამიანის სახელს ან გვარს და, შესაბამისად, იმ ადგილს დაერქმევა, სადაც რომელიმე გვარის მოსახლეობაა დასახლებული ან ადგილზე ვისიმე კუთვნილებას აღნიშნავს. თუ გვარი სხვაგან გადასახლდება, შეიძლება მიკროტოპონიმი დარჩეს ან ძალიან დიდი ხნის შემდეგ ჩაენაცვლოს მას ახალი სახელი.

საკვლევ რეგიონში -ეთ მორფემითა და მისი ალომორფებით გავორმებული სამასამდე ტოპონიმი და მიკროტოპონიმი დასტურდება, რომელთა შედარება “ტბეთის სულთა მატინანესთან” გვარწმუნებს, რომ ისინი ძირითადად უძველესი ქართველური სახელებისაგან არის ნაწარმოები.

ასევე საინტერესო სურათს ქმნის მათი შედარება აღ. ლლონტის ანთროპონიმთა ლექსიკონთან. შესადარებელი მასალის მრავალფეროვნება, ანთროპონიმთა გავრცელების არეალი (როგორც აღმოსავლეთი, ასევე დასავლეთი და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო) ადასტურებს, რომ ამ ხეობაში -ეთ სუფიქსი და მისი ალომორფები ტოპონიმებს ძირითადად აწარმოებს უძველესი ქართველური საკუთარი სახელებისაგან. მათმა ანალიზმა გვაჩვენა, რომ ქართველთა ამ უძველეს საცხოვრისში გავრცელებული ყოფილა შემდეგი ქართველური საკუთარი სახელები (ასევე მეტსახელები). მაგ., თოდრია - თოდრიეთი, ჰკადუა - ჰკადუეთი, ბებურა - ბებურათი, გვარამ - გუარამ - გვარამეთი (შდრ., გუარამ მამფალი, “გრ. ხანძთელის ცხ.”), დურჩე - დურჩა, პანა - პანავეთი, ვაშანი - ვაშანეთი, რუსია - რუსიეთი, ლომია - ლომიეთი და ა.შ., რომლებიც შემდეგ საფუძვლად დადებია შესაბამის გვარებს. ხშირია კოლხური წარმომავლობის სახელები. მათი სისტემატიზაცია უზნების მიხედვით შემდეგ სურათს იძლევა:

აშულათი - სათ. მაქრეთი; შდრ., აშურა, სტუდ. კოლ. აშულია - მეტსახელი, ქართ. ხალხ. პოეზია I, 1976, 114;

ბაგათი - თხილნ., სათ. ზედა ქლასკური, შდრ., ბაგი, ბაგრატი, კოლხ., 36, ბანძა. ბაგო, სტუდ. კოლექცია;

ბაშოთ - საძ. მამაწმინდა ბაშია, კოლხ., 92, ბანძა; ბაშუ, სვან., 12, ლენტეხი, ნანარი;

ბებურათი - ტყე, დევესკელი, შდრ., ბებურ, საქ. სიძვ, II 365; ბებურიშვილი;

ბითანათი - ტყე, ებრიკა, შდრ., ბითა, კოლხ. 95, სუჭუნა; ბითაია, კოლხ. 95, სუჭუნა. ბითი, სვან., 8, მულახი;

ბურჯუნათი - სათ. ღუბჯი, შდრ., ბურჯუ, კოლხ., 109, სახუნაო, სერგიეთი; ბურჯონა (მოხალიჩე) კოლხ., 93. ჩხოროწყუ;

გვარამეთი - სოფლ. უბანი, ქვედა ქლასკური, შდრ., გვარამ, გ. ლეონიძე, სახელეები: გვარამ, ქართლ. ცხ., I, 373; გვარი; გვარამია;

გოგლიეთი - სოფ. უბანი, ბაშქოი (მურღული), შდრ., გოგლია, საქ. სიძვ., III, 539; გოგლი, პ. ინგორ., სვან., 2,131;

გორგოთ - (ზან.) ვაზნარი, მელო, შდრ., გორგო, კოლხ. 37. გაქედლილი; გორგოშა, ტბეთის მატთან, 553. გვარში გორგოშაძე;

გოროზეთი - სოფლ. უბანი, ქვედა ქლასკური, გოროზეთინ ორმანი, ტყე. შდრ., გოროზა, მეტსახელი, გვარში: გოროზაშვილი;

გურგენეთი - სათ.სოფლ. უბანი, მელო, შდრ., გურგენ, ისტ. დოკ. 1, 51; გურგენა, საქ. სიძვ., III, 20; გვარში გურგენძე;

ღურჩა - სოფ. ნიგალის ხეობაში, შდრ., ღურჩე (მეგრ. თავეთთრა) მეტსახელი, კოლხ., (ს. შაკალ. 277);

ელისამათი - ტყე, ზედა ქლასკური, შდრ., ელისა, კოლხ., 38, სალხინო. ელისა, სახ. არქივი, 11449, !523;

ერეტეთი - სათ. სოფ. ქურა ერეტე, სტუდ. კოლექცია;

ზელიეთი//ძელიეთი - საცხ. უბანი ავანაში, შდრ., ზელია, კარალეთი, გორის რ. (125);

კაჭვიეთი - საცხ. სათ. ბაშქოი (მურღული), კაჭუ, საქ. სიძვ. II, 79, კაჭუა, ხევს, ს, შაკალ., 168;

კეკიეთი - სოფლის უბანი (ვარაჭკა), შდრ., კეკი-//კეკა გვარებში: კეკიშვილი, კეკიძე (ი. შაისურ., 86);

კვარათი - ტყე, ებრიკა, შდრ., კვარა, კოლხ., 93, ჩხოროწყუ. კვარიანთა, გვარში: კვარიანთაშვილი (ი. შაისურ., 87). (შდრ., კვარიათი, სოფ. გონიოში);

კვირიკეთი - საძ. კლდე. სათ. ტყე (მარადიდი) კვირიკე (ბერძ. უფლისა) საქ. სიძვ. VI, დამატ. 3; კვირიკე, ქართლ. ცხ. 1, 263; გვარში კვირიკაძე;

კუნწულეთი - თბილ., ერეგუნა, შდრ., კუნწულა, ა. გვენც., კახეთი. კუნწულა, გ. ბოკორ., კახ., 180;

ლომგურეთი - საძ. ტყე, მარადიდი, შდრ., ლომგულა - სახ. არქივი., 1449, 1462. სტუდ. კოლექცია; ლომგური, ბორო, ორჯონიკიძის რ.; ლომგურა, მასალ., II, 93; გვარში ლომგურაშვილი;

ლომიეთი - სათ. მელო, შდრ., ლომია, საქ. სიძვ. II 149; გ. ლეონ;

ნათიეთი - საძ. ომანა, შდრ., ნათა - , პ. ინგორ. სვან, 2, 123; ნათილა, არქ. 1886, საგურამო, დედ., 9;

ნიშნიეთი - უბანი (ქვ. ქლასკური), ნიშნიეთი ორმანი - ტყე, შდრ., ნიშნიანი, გვარში: ნიშნიანიძე;

პაპნავეთი - სოფ. უბანი, ვარაჭკანი, შდრ., პაპნა, სტატ. ცნ. XVIII ს. 30;

რუსიეთი - სათესი, ბაშქოი (მურღული) შდრ., რუსია, საამილახვარო დაფთ., 23; შდრ., გვარი რუსიაშვილი;

- უჩათი** - სათ. მაქრეთი, შდრ., უჩა - (მეგრ. შავი) სვან., 1, მესტია უჩაკოჩი, (მეგრ. შავი კაცი) საეკლ. საბ., 1, 97;
- ფოკათი** - სათ. დუზქოი, შდრ., ფოკა, ქართლ. ცხ., I, 286;
- ქამელეთი** - სოფ. უბანი, ერეგუნა, შდრ., ქამელა, მეტსახელი, ხიზაბავრა, ასპინძის რ-ნი;
- ქორიეთი** - ტყე, ბაშქოი (მურღული) შდრ., ქორი, გვარში ქორიძე (208);
- ქუთურეთი** - სოფლის უბანი, მარადიდი, შდრ., ქუთურა, მეტსახელი, გ. შატბერ., ჭაშნიკი, 138; ქუთარ, კოლხ., მაკალ., 276, 1. მაკალ., 276; ქუთარ-ი, კოლხ., 47. თამაკონი; ქუთარა, სტუდ. კოლ. ობზა, 1;
- ქურდიეთი** - სათ, ქურდიეთი ორმანი - ტყე, ქვედა ქლასკური, შდრ., ქურდი, პ. ინგორ., სვან., 2, 150;
- ქურციეთი** - სად. გველი, მურღული; შდრ., ქურია, სტუდ. კოლექც. (ლიხ.) შდრ., გვარში ქურციძე;
- შულციეთი** - სოფ. უბანი (არხვა), შდრ., შულცია, ფშ., ს. მაკალათია, 148;
- ჩარბიეთი** - ჩარბიეთი, სოფლ. უბანი; ჩარბიეთი ორმანი - ტყე, ქვ. ქლასკური, შდრ., ჩარბა-ი, პ. ინგორ. სვან., 2. 134;
- ჩირათი**, სოფ. უბანი, დუზქოი, შდრ., ჩირა, გვარში: ჩირაძე (225);
- ძიგურეთი**, დასახლ. უბანი, მარადიდი, შდრ., ძიგული, კოლხ, 83, გალი; ძიგურ, არქ, 1886, ჯახუნტერი, სვან., დედ., 8;
- ჭადუკეთი** - სად. დურჩა, შდრ., ჭადა, გვარში, ჭადაშვილი (ი. მაისურ. 217); ჭადუკ., - კნინ. ფორმა;
- ჭაბუკეთი** - სათ. ტყე, ადაგული, შდრ., ჭაბუკა, დოკ., 11, 10;
- ჭაბუკო** - კოლხ., 42, კურზუ; ჭაბუკველა, 1, ინგორ. სვან, 2, 139;
- ჭალათი** - წყარო, დუზქოი, შდრ., ჭალა, ა. გვენც., კახეთი, 236;
- ჭალანთ** - სოფ. უბანი (ვარაჭკანი), შდრ., ჭალა, ა. გვენც., კახეთი;
- ჭერეთა** - სად. ერეგუნა, შდრ., ჭერა, გვარში ჭერაშვილი;
- ჭუკათი** - სათესი, დუზქოი, შდრ., ჭუკა, სახ. არქ., 1449 1864, ფურც. 39, ხევს., შატილ. ჭუკა, მეტსახელი, დვაბზუ, მახარაძის რ-ნი;
- ჯარათი** - ტყე (ებრიკა), შდრ., ჯარა, სვან. I, მესტია. ჯარათია, კოლხ, 108, ზუგდიდი;
- ვარდენეთი** - სათ. ერეგუნა, შდრ., ვარდენ, კოლხ., 95, სუჭუნა, ვარდენ-ი, კოლხ;
- ჯილისთო** (ზან.) თხილნ. მაქრეთი, შდრ., ჯიჯოკოჩა (მეგრ. კაიკაცა) კოლხ., 92, ბანძა;
- ჯიგანეთი**, უბანი, ხემა, შდრ., ჯიგანა, მეტსახელი, სტ. კოლექცია, ს. მენტეში, ქიზიყი, 267;
- ჯორათი** - სად. ტყე, შდრ., ჯორა, ფშ., მალაროსკარი;
- ხაჭიკეთი** - სად. დურჩა, შდრ., ხაჭიკი, იერუსალ., 85;
- ნიგალის ხეობაში დავაფიქსირეთ ანთროტოპონიმთა **-ეულ** სუფიქსიანი წარმოებების რამდენიმე ნიმუში, რომლებიც საინტერესოა ფონეტიკური სახეცვლილებების სურათის წარმოსაჩენად:
1. პირდაპირ ფუძეზე დართული (წრფელობითი ბრუნვის ფორმით, რაც ამ სახელის უძველესობაზე მიუთითებს) და ფუძის სახით წარმოადგენილი -ეულ

სუფიქსიანი მიკროტოპონიმები: **ზაქარ-ეულ** (სათესი, სინკოთი); ხემა. 2. ფონეტიკურ ნიადაგზე **ეულ//ველ**: **გერ-ველ-ა**, სათესი, მამაწმინდა; **სარჩინ-ველ-ი**, სათიბი, შუახევი; 2. პირდაპირ ფუძეზე დართული და ფონეტიკურ ნიადაგზე **-ულ** სუფიქსად ქცეული: **მურღ-ულ-ი**, სოფელი (მიღებული უნდა იყოს მურღვასეული-საგან); **პეტრ-ულ-ი**, სოფლის უბანი, ებრიკა (შდრ., პეტრული, უბანი სოფ. დიოკნისში, აჭარა, ლისოვსკი, 1887) (პეტრესეული...) **კორძ-ულ-ი**, ქალაქ ართვინის უბანი (კორძასეული...შდრ.: გვარი კორძაია) **საფარა-ულ-ი**, სათიბი, კვარცხანა (საფარასეული). 4. ფონეტიკური სახეცვლილებით **-ულ**, სახელს შენარჩუნებული აქვს ნათ. ბრუნვის ნიშნისეული **-ს**: **გორა-ს-ულ-ი**, სოფ. უბანი, ვაზრია; მიღებული უნდა იყოს: **გორა-ს-ეულ-ი** მამული-საგან (შდრ., ცივასულა - ცივასოული - ცივაძისოული - ცივაძისეული (სოფლის სახელია ქვემოაჭარაში) (შ. ნიჟარაძე, 1975, გვ. 139). 5. პარალელური ფორმები: **ბეშა-ულ-ი//ბეშ-ულ-ი//ბეშ-ავრ-ი**, სოფ. ართვინი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ საკუთარ სახელთაგან ადგილის საკუთრების წარმომავლობას აღნიშნავენ -ევ, -ივ, -ავ სუფიქსებიც და ისინი შესაბამისად მიღებული არიან **-ეულ**, **-იურ** და **-აურ** სუფიქსებისაგან ფონეტიკური ცვლილებების ნიადაგზე: **-ევ-ულ/ეულ-** (ალ. ლლონტი); **ევულ-ეულ-ველ-ევ** (შ. ნიჟარაძე, მსხალაძე). აკაკი შანიძე მიუთითებს **-ევ** კილოს კვალზე და მიიჩნევს, რომ **-ევ** სუფიქსი ზოგიერთ შემთხვევაში აწარმოებს მრავლობით რიცხვსაც (აკ. შანიძე, 1981, გვ. 438). ნიგალის ხეობაში მრავალი მიკროტოპონიმია **-ევ** სუფიქსით ნაწარმოები: **ბერძნევი** (სოფ. უბანი, ზ/მარადილი), **მარილევი** (სათესი, გველი), **კეზევი** (სოფ. უბანი, ართვინი), **ჭირქევი** (სოფ. უბანი, ზ/ქლასკური), **ნარინჯევი** (სათესი, ზ/კირნათი), **ბოსტნევი** (სათესი, ქართლა), **ჭიჭოევი** (სად. ომანა) და სხვ., რომლებშიც მოსალოდნელი იყო **-ევ** ნაწარმოებლის **-ებ**-ით ჩანაცვლება, მაგრამ ეს სახელები დღემდე ინარჩუნებენ **-ევ** სუფიქსიან წარმოებას. პარალელური ფორმები **ევ/ეებ** ნიგალის ხეობაში არ დადასტურებულა. ეს შეიძლება აიხსნას ამ ხეობაში **ებ**-იანი მრავლობითის გვიან "შელწევის" ტენდენციით. შეიძლება ზოგიერთი მთგანის **-ეულ** სუფიქსთან დაკავშირება. მაგ., მიკროტოპონიმში **ბერძნევი**. ვიქრობ, იგი საკუთარი სახელისაგან უნდა იყოს ნაწარმოები და არა ეთნონიმისაგან, რადგან, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, ეთნონიმზე პირდაპირ სუფიქსის დართვით არ ხდება ტოპონიმთა სახელდება (მაგ., ქართველი-ქართვევი). ალ. ლლონტის ანთროპონიმთა ლექსიკონში დასტურდება საკუთარი სახელი (მეტსახელი) **ბერძენა**. **ბერძნევი** სოფლის უბანია. შეიძლება, ამ ადგილის მესაკუთრე იყო ბერძენა და ადგილს შესაბამისად დაერქვა ბერძენასეული მამული. შემდეგ საზღვრული დაიკარგა და მივიღეთ **ბერძენასეული**, ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად **ბერძენასეული - ბერძნევი**. ასევე შეიძლება ვივარაუდოთ ბოსტნევისა და ჭიჭოევის შესახებ, რადგან ეს სახელებიც (ბოსტო, ბოსტოდანა, ბოსტანა-მეტსახელი, კახ., ჭიჭიანი) დასტურდება ალ. ლლონტის ქართველურ სახელთა ლექსიკონში. გვაქვს გვარი ბოსტოდანაშვილი, ბოსტანაშვილი. ჭიჭო, დაფიქსირებულია კაცის სახელად დოკ., 1, 277; ჭიჭე (შეგრ. პატარა), კოლხ., 93, ქალის საკუთარ სახელად დაფიქსირებულია ჩხოროწყუში (ალ. ლლონტი, 1986, გვ. 314).

საკვლევი რეგიონის ანთროპონიმული წარმომავლობის ტოპონიმებიდან განსაკუთრებით საინტერესოა ზანური წარმომავლობის სახელები: **ონჩომეთი**,

ონკავრეთი, ოზორდია, ოკულუხეთი, სქელე, ქვამურგი, ქვამურგის ქელი, ლაღეში (მარადიდი); **ჭუბუნა, ჭვილასთო, ღუღაიფუტა, უშკია, ტაბუხენი, ოხვამე, ნეზებია, ნოფატენი, ნოქურმენი, გოლაგზა, ზენი** (მაქრეთი); **ღარხომულა, ბულუნა** (მამანათი); **ხაქურთეთი** (იშხაბილი); **გოლხორა** (თხილაზრო); **ბურჯუნათი, ომურზენი, ომურზენი, ქანიითი, ხორგი, ჭვირაზელ||ჭვარაზელ, ჭხა** (ღუშქოი); **ბილანცუნა** (გოლა); **სუჯუნა, სკურჩა** (ბელღევანი), **ზექარასკურ, აგასკურ, ბუნათი** (ბაშქოი); **ათმაჯა** (ართენი), **ქადღეთი** (არჩვეთი) და ა.შ. მათი კვლევა მომავლის საქმეა. ვფიქრობ, ამ ტოპონიმებთან დაკავშირებული იქნება მრავალი უძველესი ქართველური სახელი.

ნიგალის ხეობაში არაერთი ანთროპოტოპონიმია, რომლებსაც აწარმოებს ურ სუფიქსი: **ბასილა-ური** სოფლის უბანი (ვაზრია), **ზაქარა-ული** სათესი (სინკოთი), **კვეხა-ური** სოფლ. უბანი (ზედა ქლასკური), **შიშნა-ური** სათიბი, სათესი (ვარაქვანი), **ჭიჭინა-ური** ბაღი (იშხაბილი), **გორგ-ავლი** სოფლ. უბანი (ხება), **გელა-ვრი** სოფლ. უბანი (შუახვეი) და სხვა.

მსაზღვრელად გამოყენებულია პიროვნული სახელები: **გაბრიელაკარი** ღელე (გიუზელიურთი), **გაბელაკარი** სოფლ. უბანი (კატაფხია), **ანზორასღელე** ღელე (ჭე. მარადიდი), **მერიემკილდე** კლდე (ადაგული), **მინდროყანა** ჩაის პლანტ., თხილნარი (ჭე, ქლასკური), **თანთოხვენანი** საძ. (ომანა)...

ამ გეოგრაფიულ სახელებში ჩანს პიროვნული სახელები, გვარსახელები და მეტსახელები: **ბასილი||ბასილაძე, ზაქარა||ზაქარაძე, კვეხა, შიშნა** (< შიშინა), **გორგაძე, გელა||ანზორა, მარამ, მინდრო, თანთო** და სხვა.

ანალოგიური გაფორმების ტოპონიმები ხშირად დასტურდება ნიგალის ხეობის მეზობელი რეგიონების (აქარა, შავშეთ-იმერხვეი) ტოპონიმიურ მასალებში.

გარდა აქ წარმოდგენილი უძველესი ქართველური სახელებისა, ნიგალის ხეობის ტოპონიმიში დაფიქსირებულია მრავალი ანთროპონიმი, რომელთა შესახებ მსჯელობა, სტატის ფორმატის შეზღუდულობის გამო, აქ არ ხერხდება. ა. შანიძე წერდა: "ქართული სახელებისა და გვარების შესახებ შეიძლება მთელი ტომები დაიწეროს და მაინც არ იქნეს ამოწურული მთელი სიღრმით ეს მეტად საინტერესო უბანი ქართული ენისა, სადაც ქართული ერის ისტორიის ესა თუ ის მხარეა ასახული" (აკ.შანიძე, 1967, გვ. 192).

ქართული ენის ლივანურმა მეტყველებამ გაუძლო ისტორიის ჟამთა სიავეს და დღემდე შემოინახა ძირძველი ქართული ლექსიკა, ტოპონიმი, უძველესი ქართველური სახელები, რომელთა მეშვეობითაც ხდება ქართველოლოგიური საკითხების გამომზეურება და შესწავლა. აქაც ენის გადარჩენის მძლავრმა ფაქტორმა შეასრულა გადამწყვეტი როლი; ქართული ენის გადარჩენა თავისთავად ნიშნავდა და ნიშნავს ქართული ტოპონიმიისა და ანთროპონიმიის გადარჩენას. ქართული ენა დღესაც საკვლევი რეგიონის უმრავლეს სოფელსა და ცალკეულ ხეობებში (ღვეესკელი, ქლასკური) ერთადერთი საოჯახო საურთიერთო ენაა, რომლის შენარჩუნებას ჩვენგანაც სჭირდება განსაკუთრებული მზრუნველობა.

დამოწმებული ლიტერატურა.

- ბიბლიის ლექსიკონი, შემდგენელი ბ. გოცე, რუსული ბიბლიური საზოგადოება, თბ., 2006.
- ე. ბერიძე, 2009 - ე. ბერიძე, ნიგალი, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ლინგვისტურ-ტოპონიმიკური ასპექტები, თბ., 2009.
- მ. ბერიძე, 2008 - მ. ბერიძე, მესხეთის ტოპონიმთა სტრუქტურისა და ისტორიისათვის, თბ., 2008.
- ვ. თოფურია, ა. გიგინეიშვილი, ი. ქავთარაძე 1989 - ვ. თოფურია, ა. გიგინეიშვილი, ი. ქავთარაძე, “ქართული დიალექტოლოგია”, თბ., 1989.
- ლ. კვაჭაძე, 1985 - ლ. კვაჭაძე, ქართული ენა, თბ., 1985.
- თ. კუკულაძე, 1983 - თ. კუკულაძე, ევ, ავ, ივ სუფიქსებიანი ტოპონიმები მაჭახლის ხეობაში, აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, მეცნ. IV, თბ., 1983.
- რ. მალაყმაძე, 2008 - რ. მალაყმაძე, ლიგანის ხეობა, თბ., 2008.
- შ. ნიჟარაძე, 1975 - შ. ნიჟარაძე, აჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1975.
- შ. ნიჟარაძე, 1986 - შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტის ლექსიკა, ბათუმი, 1986.
- შ. ნიჟარაძე, 1961 - შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1961.
- ჯ. ნოლაიდელი, 1972 - ჯ. ნოლაიდელი, აჭარული კილოს თავისებურებანი, ბათუმი, 1972.
- ა. ონიანი, 1989 - ა. ონიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკის საკითხები, თბ., 1989.
- რ. სურმანიძე, 2010 - რ. სურმანიძე, იხ. ე. ბერიძე, ნიგალი, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ლინგვისტურ-ტოპონიმიკური ასპექტები, თბ., 2009.
- “ტბეთის სულთა მართიანე”, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვეცვა და საძიებლები დაურთო თინა ენუქიძემ, თბ., 1977.
- შ. ფუტყარაძე, 1993 - შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.
- ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, IV, თბ., 1981.
- ალ. ღლონტი 1975 - ალ. ღლონტი, მცხეთის ტოპონიმი, თბ., 1975.
- ალ. ღლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, ანთროპონიმთა ლექსიკონი, თბ., 1986.
- აკ. შანიძე, 1967 - აკ. შანიძე, თეოფორული სახელები ქართველურ ენებში, “მაცნე” №2, თბ., 1967.
- აკ. შანიძე, 1983 - აკ. შანიძე, თხზულებანი, III, ქართული ენის გრამატიკის საკითხები, თბ., 1983.
- მ. ჩოხარაძე, 2010 - მ. ჩოხარაძე, “ზანძთა, ძიებანი და მოსაზრებები”, გაზეთი “ბათუმის უნივერსიტეტი” №9, აგვისტო 2010.

ETER BERIDZE

ANCIENT KARTVELIAN ANTHROPONEMES OF THE NIGALI VALLEY

The oldest Georgian names have suffered drastic changes in the Nigali valley. The changes which have occurred through historical developments have still kept the names in the microtoponyms. However, most of the microtoponyms have been renamed after the Turkish.

The microtoponyms of family names also undergo gradual changes being converted into the Turkish. Therefore, comparative analysis is complicated of the modern names with the earlier transcripts. Regrettably, replacement with the foreign language units of the geographic names, which have anthroponymic origin, causes elimination of the historical memory among the ethnic Georgians. They might forget their origins eventually.

Hence, it is urgent to study the microtoponyms of this area, as far as it still preserves original Georgian names. Pointedly, the *-et* suffix is the most productive topo-producer in the Nigali valley, which is an index of the antique genesis of the geographic names in the area. The names like “Kobal-et”, “Gvian-et,” are kept as surnames in the manuscripts of the “Tbetian Spirits Chronicles”. However, later they occur among the toponyms and microtoponyms with the *-et* suffixes.

We have recorded several samples of the anthroponyms produced with *-eul* suffixes. We believe they bear significant phonetic transformations. Names which have Zan and Georgian *-Zan* genesis and which come from the same region of the study make our special focus. Despite the historical developments, the Livanian speech of the Georgian language has withstood the undesirable affects and preserved the oldest Georgian thesaurus, toponyms, and Georgian names. They now reveal the authenticity of the Kartvelian names, and make available their study. In this respect, we can point out that the strongest motivation of the language preservation played the decisive role; in particular, preservation of Georgian language meant preservation of Georgian toponyms and anthroponyms. Georgian is still a sole language of family communication in various valleys of the research area. e.g. Deveskel, Klaskur valleys. We might have been more supportive to the need of continuation this tradition.